

ІСТОРІЯ МЕДИЧНОЇ НАУКИ

UDC: 614.1

DOI: 10.32345/USMYJ.4(119).2020.7-13

Гринзовський Анатолій

Д. мед. н., професор, завідувач кафедри медицини надзвичайних ситуацій та тактичної медицини, НМУ імені О.О. Богомольця

ДОСВІД ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ЗАХВОРЮВАНЬ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ СТОРІЧЧЯ

Анотація. Жодному з напрямків медицини в даний час не вдалося врятувати стільки людських життів як епідеміології, а саме імунпрофілактиці. Історія імунпрофілактики налічує багато століть, але як спеціалізований науково-медичний напрямок бере відлік з 14 травня 1796 року. Саме в цей день англійський лікар Едвард Ентоні Дженнер почав практикувати проведення щеплення проти натуральної віспи.

Ключові слова: біологічна безпека, гігієна, епідеміологія, законодавство про охорону здоров'я, історія медицини

Вступ. До введення щеплення натуральна віспа забирала величезну кількість життів, а смертність коливалася від 45% хворих при спалахах легеневої віспи, а у випадках розвитку «чорної віспи» гинуло від 75 до 100% заражених Печникова, О. Г. (2013). Широке поширення вакцинації від натуральної віспи в Російській імперії не було б досягнуто без створення тандем-партнерських відносин держави з «Вільним економічним суспільством», що в певних рисах нагадує сучасний тренд у вигляді державно-приватного партнерства.

За рахунок наполегливої праці послідовників Є.Дженнера нова методологія профілактики натуральної віспи ширилась Європою. Щеплення від натуральної віспи відбулося шляхом введення (інокуляції, варіоляції) невеликої кількості рідини, отриманої з пухирців на шкірі хворих на віспу середньої тяжкості або коров'ячої віспи, яка втирали у невеликі надризи, зроблені на передпліччі здорової людини. Саме таким методом в 1768 р. було проведено щеплення Катерині II, Імператриці російській та її сину Павлу Печникова, О. Г. (2013).

На згадку щеплення віспи Катерині II була створена медаль. На одній стороні медалі зо-

бражений бюст Її Величності. На звороті медалі було зображення храму Ескулапа, перед яким лежить переможений дракон, з храму виходить Імператриця і за руку веде спадкоємця престолу, символізація життєрадісної Росії, представлена у вигляді жінки, оточеної дітьми, зустрічає їх, вгорі напис: «собою подала примір», - внизу - 1768 рік, жовтня 12 числа. Медаль ця була піднесена Імператриці Катерині II чинним генерал-прокурором при повному зібранні всього Урядового сенату (Веревкин, И. А., 1867).

З метою широкої популяризації віспощеплення і в пам'ять цієї події було вирішено заснувати 21 листопада 1768 святковий день. У відповідній реляції було зазначено зробити цей день вихідним і урочистим. Передбачалося, щоб як і при духовних святах, по всіх церквах держави весь день пройшов з дзвоном. Також була призначена триденна ілюмінація. Крім того, ухвалювалося, щоб ці урочистості відбувались по всій імперії щорічно, крім ілюмінації в наступні два дні (Петров, Е., 1828), Печникова, О. Г. (2013).

На тлі такого позитивного сприйняття чиновниками нового напрямку застосування профілактичних засобів, суспільство отрима-

ло можливість провести широкі заходи щодо поліпшення стану громадського здоров'я.

Обговорення. До діяльності з розповсюдження і популяризації щеплення від натуральної віспи було залучено «Вільне економічне товариство». Товариство діяло в Росії з 1765 року і спеціалізувалося на поширенні знань, технологій та інвентарю в сільськогосподарській галузі. Діяльність Товариства базувалася на основі принципів, які в даний час отримали назву державно-приватного партнерства.

Серед засновників «Вільного економічного товариства» ми бачимо трьох представників системи управління медичною галуззю: Пекен Християн - колезький радник, вчений секретар та член Медичної колегії, автор першої російської фармакопеї (Pharmacopoea Rossica) випущеної 1778 році; Модель Іоган Готліб - хімік, головний аптекар Санкт-Петербургу, надвірний радник, дійсний член Російської Академії наук, член Медичної колегії; Черкасов Олександр Іванович - барон, дійсний таємний радник, президент Медичної колегії.

Офіційною датою початку діяльності «Вільного економічного товариства» вважається 31 жовтня 1765 року. Початковими завданнями товариства була громадська, наукова, видавнича діяльність, спрямована на модернізацію агропромислового сектору з метою вирішення нагальних соціальних, агротехнологічних і будівельних проблем, сприяння, поширення нових сільськогосподарських культур, з огляду на національні особливості землеробства і умов життя з метою поліпшення народного добробуту.

Це товариство мало надзвичайно широку мережу по країні, відпрацьований механізм поширення наукових і популярних видань серед населення. Ним була створена мережа бібліотек і налагоджено забезпечення їх відповідною літературою.

З перших років товариство публікувало наукові роботи з вивчення методів проведення віспощеплення і науково-популярні брошури про заходи профілактики натуральної віспи і догляду за хворими.

З 1769 року за сприяння товариства почали виходити друком медичні монографії. Серед

них роботи Андрія Гавриловича Бахерахта, кілька іноземних видань в перекладі на російську мову. Монографія «Опис і установки про щеплення віспи» А.Г. Бахерахта в 1769 році було нагороджено срібною медаллю від «Вільного економічного товариства». Ця робота сприяла популяризації та поширенню проведення віспощеплення в Росії Ходнев, А.И. (1865).

Головна діяльність товариства по віспощепленню почалася з 1824 року, коли на основі нових додаткових статей до статуту Товариства був відкрито спеціальне відділення, яке сферою своєї діяльності мало дбати «про здоров'я людське і всяких домашніх тварин». У наступних редакціях статуту від 27 лютого 1859 і 13 серпня 1872 медичні питання, і в першу чергу, організація і сприяння проведенню віспощеплення в діяльності товариства отримали чіткіші риси. Якщо в статуті 1859 йшлося про сприяння поширенню загальнодоступних засобів збереження здоров'я та введення особливого постійного комітету з лікарів ветеринарів і фармацевтів то у статуті 1872 було передбачено постійний взаємозв'язок суспільства з медичним департаментом міністерства внутрішніх справ з питань організації віспощеплення і забезпечення губерній біо- та іншим витратним матеріалом за рахунок «Вільного економічного товариства». Окремим видом діяльності було проведення щорічного узагальнення звітів і публікація відповідної статистики щодо проведення щеплення віспи в Росії.

Для створення відповідних фінансово-економічних основ Товариство виклопотало від уряду особливе право знімати з міських жителів, міщан, купців і т.п. по одній чверті копійки віспяного податку. Цей збір за час з 1824 року до середини 50-х років XIX століття дав Товариству капітал більш ніж в 800 000 рублів. Додатково, в 1826 році було прийнято рішення відпускати кожній губернії в розпорядження «Вільного економічного товариства» на поширення в Росії щеплення попереджувальної віспи, по 1000 рублів асигнаціями протягом 10 років, починаючи з 1827 року.

Питанню віспощеплення була надана широка державна підтримка. Згідно з указом

«Про розповсюдження щеплення коров'ячої віспи в губерніях» від 3 травня 1811 були за-сновані віспяні комітети на губернських і по-вітових рівнях. Мета створення цих комітетів: «... щоб скрізь ... щеплена була запобіжна віспа всім дітям».

Вільне економічне товариство підтриму-вало діяльність губернських і повітових віспяних комітетів. За період з 1824 по 1869 рр. Товариство розіслало 42427 скелець біомате-ріалу. Серед усіх видів діяльності «Вільного економічного товариства» головне місце зайняли питання організації та забезпечення проведення віспощеплення. Вся кількість не-мовлят, яким було проведено щеплення віспи за сприяння Товариства, перевищила 41 млн. чоловік.

Через три місяці після початку розгортки мережі віспяних комітетів, вийшов Указ від 19 червня 1811 «Про відправлення здатних людей до віспяних комітетів для навчання щеплення віспи». Цим указом передбачалося забезпечення безкоштовного двомісячного навчання віспощеплення 1 особи на 1000 на-селення. Навчання забезпечувалося, в тому числі, за рахунок ресурсів «Вільного еконо-мічного товариства». Крім того, всі хто про-водив щеплення, звільнялися від обов'язко-вих земських повинностей і забезпечувалися безкоштовним необхідним медичним інстру-ментарієм, біологічним матеріалом для про-ведення щеплення, транспортом і житлом при проведенні щеплення за межами свого населеного пункту за рахунок сільських гро-мад в якості обов'язкової мирської повиннос-ті. Всі, хто проводив щеплення, зобов'язані були кожні півроку звітувати перед повіто-вим або губернським віспяним комітетом про кількість щеплених дітей.

З 1811 віспощеплення увійшло до переліку обов'язкового виду діяльності всіх без винятку штатних медичних працівників цивільного відомства. Окремими нормативно-правовими актами, в обов'язки персоналу лікарської упра-ви, передбачено проведення контролю якості біоматеріалу зі своєчасним його оновленням. Інспекторам лікарських управ необхідно було звертати особливу увагу на організацію і про-ведення віспощеплення, передбачалася необ-хідність перевірок правильності виконання

всіх маніпуляцій з проведення щеплення, як в містах, так і в інших населених пунктах. Не-залежно від того, інший фахівець лікарської управи мав щорічно об'їхати губернію з ана-логічною додатковою перевіркою. Результати перевірок доводилися до відома губернського «віспяного» комітету і передавалися в мініс-терство внутрішніх справ і до «Вільного еко-номічного товариства».

З листопада 1811 Найвищим указом до проведення віспощеплення серед населен-ня дозволено залучати військових лікарів, фельдшерів і навіть здібних цирульників.

До популяризації щеплення від натураль-ної віспи було широко залучено духовенство. З 1804 року на духовенство було покладено обов'язок пояснення народу користі від ще-плення коров'ячої віспи. Відбулася часткова зміна в проведенні богослужіння. Священи-ків зобов'язали на час проведення літургії розташовувати на спеціально зазначеному почесному місці, попереду всіх паломників, дітей, які видужали після проведення віспо-щеплення. Після закінчення церковного бо-гослужіння необхідно було вимовляти їх іме-на, підкреслюючи, що вони врятувалися від страшного захворювання - натуральної віспи завдяки щепленню, запевняючи прихожан в його безпеці і користі.

В освітньому середовищі передбачалося в структурі навчального процесу публічних училищ, особливо духовних і народних, ви-кладання в випускних класах питань значен-ня і необхідності щеплення коров'ячої віспи. У народних школах, поряд з читанням, пись-мом, законом божим, знайомством з місце-вістю батьківщини, арифметикою, співом, передбачалося викладання віспощеплення, окремих питань медицини і надання першої допомоги хворим. З учнів випускних класів відбиралися здатні до проведення щеплення. Всім іншим необхідно було в подальшій сво-їй діяльності займатися популяризацією ще-плення серед населення.

Для широкого поширення імунопрофілак-тики натуральної віспи на державному рівні була створена цілісна система заохочення. Члени віспяних комітетів: «де успіх щеплення коров'ячої віспи ведеться скрізь і натуральна віспа зовсім припиниться, отримують осо-

бливе виявлення Найвищого благовоління і пристойні нагороди, а імена їх будуть внесені в публічні відомості, як добрих піклувальників народного благоустрою і прямих виконавців людських намірів Вашої Імператорської Величності.

Духовні особи, розсудливими порадами і умовляннями знищать в своїх парафіях в селянах забобони проти щеплення коров'ячої віспи і повчанням своїм доведуть їх до того, що вони самі намагатимуться шукати випадки застосувати цей спосіб застереження від віспи натуральної, по мірі в тому успіху і за свідченням місцевого їх начальства, отримають нагороди, їх сану привласнені.

Якщо з цього часу хто з Медичних чинів прищеплює коров'ячу віспу не менше 2000 чоловік в один рік і засвідчать про те місцеві Комітети: той отримає в нагороду від імператора подарунок, а тому, хто прищепив за рік не менше 3000, крім подарунка зменшується термін вислуги для отримання ордена Св. Володимира ». Інформацію про кращі досягнення в справі віспощеплення передбачалося друкувати на газетних сторінках.

Для святкування особливих заслуг було засновано медаль «За щеплення віспи». Окремим Положенням Комітету міністрів Росії від 16 лютого 1826 р і 27 грудня 1827 р упорядковувалася система нагородження, а також встановлювався регламент носіння цих відзнак Деммени, М. (1887). З 1825 року за поданням губернських віспяних комітетів кращі успіхи по щепленню від віспи відзначалися золотими та срібними медалями, випущеними за кошти Товариства (Гамалея, Н. Ф., 1913). Ними нагороджувалися медичні працівники, духовенство та інші особи, які показали видатні результати в проведенні віспощеплення.

До діяльності Товариства залучалися соціально активні співвітчизники. Поручиком Федором Богдановичем Пассеком, який власноруч проводив щеплення, було запропоновано фінансування в обсязі в 35 червінців на золоту медаль від Товариства на нагороду тому священику, який зробить щеплення віспи двадцяти немовлятам.

Віспощеплення стимулювалося не тільки морально, а й заохочувалося матеріально, що

призводило до фальсифікацій зі звітністю на отримання відповідних коштів. У літературі того часу вказувалося, яким чином фабрикувалися відомості про віспощеплення, на основі яких базувалася вся система заохочень. У списки вносилися прізвища померлих дітей, вказувалося повторне щеплення, яке не проводилося, і навіть записували тих, кому зовсім не було проведено щеплення віспи. У монографії нашого співвітчизника видатного мікробіолога, академіка Миколи Федоровича Гамалії «Історія віспи і значення віспощеплення» наведені жахливі факти. У Єлабужському повіті В'ятської губернії о віспощеплювач Кузіцин, селянин Мензелінського повіту, прищеплював в Пьяноборській волості віспу 700 немовлятам і за це отримав плату по 20 копійок, всього 140 рублів. Лікар своїм підписом підтвердив, що у цієї кількості дітей віспа дійсно була щеплена, але, проте, при перевірці цього звіту іншим лікарем - Вжежінським, виявилось, що з 700 дітей померло 200, трьом сотням зовсім не була щеплена віспа, 14 показано вдруге, а іншим 186 віспа була дійсно щеплена (Гамалея, Н. Ф., 1913).

Перші роки щеплення проводилося переважним чином методом варіоляції. Вільне економічне товариство в регіони розсилало дитячу віспу, тобто біоматеріал отримували від хворої людини. З 1871 р. вільне економічне товариство облаштувало корівник і перейшло на новий метод отримання біоматеріалу.

Товариство щорічно публікувало на різних мовах значну кількість друкованих матеріалів з профілактики різних інфекційних захворювань, а не тільки натуральної віспи. Вже в 1830 році було видано 20000 примірників коротких настанов про дитячі повальні хвороби (круп, діарея, скарлатина) і 30000 примірників настанов про віспощеплення. Під егідою Товариства проводилися наукові дослідження і узагальнення стану віспощеплення в Європі. У 1787 році Товариство запропонувало конкурсне завдання: «дійсно шкідливі нові кам'яні споруди для здоров'я і про причини», в 1803 році піклувалося про складання «сільського лікувальника» для селян (Гамалея, Н. Ф., 1913).

Авторитет у суспільстві і державі Товариства дозволив йому провести кілька важли-

вих організаційних рішень. У зв'язку з малою кількістю медичного персоналу в країні, в 1852 році Товариство звернулося в губернські віспяні комітети з проханням сприяти з їх боку запрошенню повитух і церковних служителів зайнятися віспощенням. Прозвучали такі пропозиції: щоб в акушерських інститутах викладалося на практиці щеплення попереджувальної віспи; щоб Священним Синодом було вжито заходів з навчання церковних служителів віспощення і залученню їх до цього через єпархіальне начальство. Внаслідок цього надійшло височайше повеління про введення навчання віспощення в акушерських інститутах, а обер-прокурор Священного Синоду повідомив, що начальство духовних училищ повинне ввести навчання церковних служителів віспощення при заснуванні в єпархіях практичних класів.

Передбачаючи очевидну користь, Товариство в 1853 році вийшло з ініціативою заснування спеціалізованих установ - віспощеплювальних покоїв в губернських містах. Дані віспощеплювальних покоїв мали діяти при лікарнях наказів громадського піклування, під наглядом губернських віспяних комітетів і інспекторів лікарняних управ. Кожен такий заклад повинен очолювати лікар, який набирав необхідний штат віспощеплювачів Чудовский, Д. (1873). Однак даний проект не був реалізований в повному обсязі. У той же час, медична галузь отримала досвід, який в подальшому було реалізовано на більш високому рівні вже в новій соціально-політичній системі за часів СРСР.

З прийняттям закону «Про введення на всій території Росії правильного віспощення» 6 серпня 1865 р. передбачалося розширення повноваження медичної Ради МВС. Крім створення загальних правил про проведення щеплення віспи, для застосування їх земськими установами, рада призначалася головним закладом з нагляду за віспощенням у державі.

Також передбачалося узгодження з «Вільним Економічним товариством» введення в Росії ретровакцинації і прийняття за рахунок Товариства, необхідних для цього дослідів по оновленню віспяного біоматеріалу Нечаев, В. С., & Нисан, Б. А. (2012).

Матеріальні цінності, зібрані Вільним економічним товариством від отриманої ним державної і приватної допомоги на віспощення, були визнані невід'ємною його власністю, з огляду на те, що Товариство після припинення державної допомоги, продовжувало свою корисну діяльність в поширенні віспощення і виявило готовність надалі надавати свою допомогу в цій справі.

Відповідно до закону «Про введення на всій території Росії правильного віспощення», функції суспільства були такі: а) поставка Міністерству Внутрішніх Справ в необхідній кількості та належної якості віспяної матерії, ланцетів і іншого віспяного приладдя та посібників. Розсилаючи їх за рахунок Товариства, через Медичний департамент, в земські установи і Лікарські Управи; б) отримувати від місцевих управлінь відомості про кількість щеплених новонароджених; г) брати участь в обговоренні нових заходів, проведенні нових дослідів в області віспощення за рахунок Товариства Нечаев, В. С., & Нисан, Б. А. (2012).

Впровадження цього закону дозволило налагодити ефективний контроль з боку держави з мінімальними ресурсними навантаженнями на бюджет.

Досвід організації та проведення широких санітарно-просвітницьких заходів, сприяння розробці та впровадженню пріоритетних наукових підходів в галузі профілактичної медицини, застосування ефективних методів медичного контролю за інфекційними захворюваннями дозволив мінімізувати захворюваність натуральною віспою, а до 1936 року практично повністю ліквідувати натуральну віспу в СРСР.

Висновки

Досвід державно-приватного партнерства в області профілактики соціально значущих захворювань став однією зі складових становлення системи громадської охорони здоров'я в Росії XIX століття.

Діяльність Вільного економічного товариства в галузі суспільної охорони здоров'я змодельовала розподіл ролей і завдань при державно-приватному партнерстві в профілактичній медицині.

Діяльність Вільного економічного товариства з поширення і популяризації принципів профілактичної імунізації натуральної віспи заклало основи сучасних тактик і стратегій спільної діяльності різних органів державного і регіонального управління, науковців та громадських діячів у виконанні стратегічних і локальних соціальних програм з профілактики соціально значущих захворювань.

Ця модель на сучасному етапі розвитку суспільства використовується при організації масштабних заходів профілактики поширення таких захворювань як туберкульоз, ВІЛ / СНІД, наркоманія, алкоголізм. Сучасна модель забезпечує залучення і ефективний розподіл фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів державних, муніципальних, приватних, благодійних та інших організацій, установ, фондів.

ЛІТЕРАТУРА

- Веревкин, И. А. (1867). История оспы в России и мер к ее уничтожению. СПб.: тип. Третья.
- Гамалея, Н. Ф. (1913). История оспы и значение оспопрививания.
- Деммени, М. (1887). Сборник указов по монетному и медальному делу в России помещенных в полном собрании законов с 1649 по 1881 г. изд. Vel. Кн. Georgija Michailoviča.
- Нечаев, В. С., & Нисан, Б. А. (2012). Роль государственно-частного партнерства в здравоохранении. Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины.
- Петров, Е. (1828). Собрание Российских законов о медицинском управлении.
- Печникова, О. Г. (2013). Правовая регламентация медицинской деятельности в России (первая половина XIX в.). Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право», (4).
- Ходнев, А. И. (1865). История Императорского вольного экономического общества с 1765 до 1865 года. Тип. т-ва "Общественная польза".
- Чудовский, Д. (1873). Сборник циркуляров и инструкций Министерства внутренних дел за 1865 и 1866 гг.

Hrynzovskyi Anatolii

MD–PhD, Professor, Department of Emergency Medicine and Tactical Medicine Bogomolets National Medical University

DEVELOPMENT OF THE CONTROL SYSTEM REGARDING THE SPREAD OF INFECTIOUS DISEASES IN THE RUSSIAN EMPIRE BEFORE THE TWENTIETH CENTURY

Abstract. None of the areas of medicine has so far managed to save as many lives as epidemiology, namely immunoprophylaxis. The history of immunoprophylaxis dates back many centuries, but as a specialized scientific and medical field dates back to May 14, 1796. It was on this day that the English physician Edward Anthony Jenner began to practice vaccinations against smallpox.

Keywords: biosafety, hygiene, epidemiology, health legislation, history of medicine

Гринзовский Анатолий

Д-р мед. наук, профессор, кафедры медицины чрезвычайных ситуаций и тактической медицины НМУ имени А.А. Богомольца

РАЗВИТИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЯ ЗА ИНФЕКЦИОННЫМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ ДО XX ВЕКА

Аннотация. Ни одному из направлений медицины в настоящее время не удалось спасти столько человеческих жизней как эпидемиологии, а именно иммунопрофилактике. История иммунопрофилактики насчитывает много веков, но как специализированный научно-медицинское направление берет отсчет с 14 мая 1796. Именно в этот день английский врач Эдвард Энтони Дженнер начал практиковать проведение прививки против натуральной оспы.

Ключевые слова: биобезопасность, гигиена, эпидемиология, законодательство о здравоохранении, история медицины.